

GHEORGHE IVĂNESCU, REFORMATOR AL LINGVISTICII ROMÂNEȘTI*

LUMINIȚA FASSEL**

În 1983, elevii și colaboratorii profesorului Gheorghe Ivănescu de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași publicau un volum omagial închinat acestuia, la împlinirea vârstei de 70 de ani. În cuvântul său de salut, Iorgu Iordan scria: „Ivănescu este, incontestabil, unul dintre mării noștri lingviști, și nu numai în comparație cu cei de azi. Pe aceștia îi întrece prin marea sa erudiție, care îl apropie de Hasdeu și de Philippide. Cu cel dintâi seamănă și prin bogăția și varietatea problemelor lingvistice care îl preocupă. Nu există aproape nicio ramură a lingvisticii care să nu-l fi atras și să nu-l fi determinat să abordeze una sau alta dintre problemele supuse discuției. La aceste calități, rare, în general, aș adăuga una, și mai rară, poate, și anume: originalitatea ideilor, care, câteodată, surprinde și chiar derutează. Dar nu trebuie să uităm că știința, în general, progresa tocmai prin noutatea punctelor de vedere ale slujitorilor ei. Universitatea «Alexandru Ioan Cuza» poate și trebuie să se mândrească, și nu numai în aceste zile, că a format, mai bine zis a pregătit în vederea dezvoltării ulterioare, un element de valoare lui Gheorghe Ivănescu. Meritul principal revine, în ceea ce-i privește pe profesorii săi, lui Alexandru Philippide, cu care fostul său elev seamănă în atâtea privințe” (*Omagiu* 1983: 29–30).

Trei ani mai târziu, în 1986, în a sa „ediție definitivă” a *Istoriei limbii române*, Al. Rosetti, la „indicații bibliografice”, comenta astfel *Istoria limbii române* a lui Gheorghe Ivănescu: „Expunere haotică, dovedind că autorul nu e stăpân pe materie, terminologie științifică neadecvată” (Rosetti 1986: 51). Dacă aceste cuvinte au aparținut chiar lui Rosetti însuși, sau poate vreunui colaborator mărunț care a întocmit listele bibliografice, nu vom ști niciodată. Fapt este că ele

* Textul de față reprezintă comunicarea pe care dna Luminița Fassel a trimis-o pentru Colocviul Internațional „G. Ivănescu – 100 de ani de la naștere” (Iași, 1–2 noiembrie 2012). Dintr-o disfuncționalitate, articolul nu a apărut în volumul cuprinzând lucrările respectivei manifestări științifice („Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. LIII, 2013). Îl tipărim acum, cu scuzele de rigoare.

** Tübingen, R.F. Germania.

apar publicate sub semnătura acestui însemnat lingvist bucureștean, și el șef de școală. Am scris despre aceasta în 2008 și voi repeta aici propria observație: „De la caracterizarea lui Rosetti, că Ivănescu, ca istoric de limbă, «nu e stăpân pe materie», la caracterizarea lui Iordan, că același Ivănescu este «unul dintre marii noștri lingviști, și nu numai prin comparație cu cei de azi», este diferența care anulează, fără osteneală deosebită de demonstrație, vorbele aruncate în vânt de Rosetti” (Fassel 2008: 61).

Și tot în același articol al meu: „Fără îndoială, această «recomandare» a lui Rosetti era mai mult decât o maliție în fața adversarului; ea era o încercare de anihilare a oricărei valori a cărții. Este adevărat, expunerea lui Ivănescu are un fel greoi, nu chiar ca acela al lui Philippide, dar pe aproape. Pe de altă parte, Ivănescu era un om de o mare erudiție și, de aceea, el aduce, în discutarea unui fapt, un număr copleșitor de izvoare, ceea ce încarcă adesea textul, dar nu în mod inutil. Trecând peste interpretările adesea depășite, sociologist-materialiste, găsim la Ivănescu, totuși, ca la niciun alt lingvist de azi, o discuție în mare adâncime a faptului de limbă, în diacronia lui, în relație și cu istoria vorbitorilor. Nu se confundă, totuși, la el, istoria limbii cu istoria poporului care o vorbește. Dar schimbările limbii reflectă schimbările istorice, sociale, politice și se explică acest lucru pe larg. Cât privește terminologia, este adevărat, Ivănescu nu s-a aplecat convențiilor, avea termenii lui, pe care-i justifica etimologic. Exemplele sunt cunoscute, de aceea nu le mai dau. Dar, peste toate aceste lucruri neesențiale, *Istoria limbii române* a lui Ivănescu rămâne una din cele mai serioase lucrări în acest domeniu. Deosebit de Rosetti, care dă mai mult rezultatul pe care-l organizează cu multă claritate, Ivănescu caută mereu cauzele fenomenelor, ceea ce nu este nici ușor de găsit și nici ușor de explicat. Rosetti dă oarecum totul de-a gata, Ivănescu te obligă să gândești” (Fassel 2008: 59).

Deși Eugeniu Coșeriu îl numea pe Ivănescu „prieten” al său de tinerețe¹, a păstrat, de fapt, distanță față de scrierile lui. Motivul a fost baza teoretică diferită a celor doi, crocian-idealista la Coșeriu, materialist-neogramatică, mai târziu chiar dialectică, la Ivănescu. Coșeriu o spune scurt, dar direct, în *Lingvistica integrală* (Saramandu 1997: 146): „Ivănescu, deși a fost elev al lui Iordan, s-a considerat însă mai mult elev al lui Philippide, fiindcă nici n-a avut această componentă idealista spitzeriană pe care a avut-o Iordan (care a fost și elev al lui Spitzer la Marburg)”. Iar relativ la A. Philippide, tot acolo, Coșeriu scria: „Philippide vorbea și – mai ales – scria foarte bătrânește [...]. Încă de la începutul activității lui, Philippide a scris în acest stil bătrânesc și cam greoi. Până și metoda lui e cam greoaie, cam butucănoasă așa”.

Philippide este, cum se știe, părintele școlii lingvistice ieșene, o recunoaște și Coșeriu: „Cunoaștem foarte bine care sunt toate meritele acestei școli, însă a fost o școală uneori aproape dogmatică, legată de Philippide. Probabil că personalitatea

¹ „...der damalige Assistent von Iordan, mein Freund Ivănescu” (Kabatek, Murguía 1997: 146).

lui Philippide a fost o personalitate foarte puternică, și el să fi impresionat ca maestru. Aproape toți elevii lui Philippide – câți au fost, căci n-au fost prea mulți – s-au considerat ucenici și apostoli ai lui Philippide. Chiar pentru cei care s-au îndepărtat de el, cu privire la obiectul de cercetare, ca de exemplu, Iordan, Philippide era o figură aproape sacră. Dacă cineva nu era de acord sau îl ataca prea obraznic, în articole, pe Philippide – cu privire, de exemplu, la teoria migrării –, Iordan se supăra foarte mult” (Saramandu 1996: 104).

Dar oare Coșeriu a fost chiar atât de rupt de Philippide și implicit de școala ieșeană, așa cum o declarase? Am luat în discuție, printre altele, acest aspect al formației și poziției lui Coșeriu, într-un studiu al meu de acum câțiva ani privind latina vulgară. Încă de la prima scriere, carte fundamentală pentru lingvistica romanică, *El llamado „latín vulgar” y las primeras diferenciaciones romances* (Coșeriu 1954), dar și în discuții mai speciale, Coșeriu lasă să se întrevadă puternicele influențe ale școlii ieșene: de exemplu, faptul că acceptă diferențe dialectale, atât în latina vorbită din Peninsula Italică, cât și în cea din provincii. Firul care-i unește pe F.G. Mohl (*Introducción a la cronología del latín vulgar*, Paris, 1899) – Philippide – Ivănescu îl atinge și pe Coșeriu. În afară de acest aspect special, ceea ce l-a consacrat pe Coșeriu a fost revoluționarea dualismului saussurian *langue/parole* și întronarea triadei *langue/parole/norme*, sau *sistema/norma/habla*. În nuce, această diferență a fost văzută însă și de Hermann Paul/A. Philippide. Și oare nu către Philippide duce și imensul răsunet pe care Coșeriu l-a avut în Germania și nu numai, cu actualizarea și reinterpretarea lui Wilhelm von Humboldt, Hermann Paul, Heymann Steinthal și Georg von der Gabelenz? Studiul introductiv pe care Gheorghe Ivănescu l-a semnat la reeditarea volumului Philippide, *Opere alese. Teoria limbii* (Ivănescu 1984), este cea mai bine documentată prezentare a bazelor neogramatice germane ale școlii lingvistice ieșene. Nicăieri reprezentanții neogramaticismului german nu s-au împământat cu atâta soliditate și durabilitate în timp ca în filologia română. Ca apoi, numele lor să reînvie în țara de origine, Germania, tot printr-un român, și anume prin Eugeniu Coșeriu, al cărui sistem lingvistic are în centru *επεργηία* humboldtiană.

Am publicat la Iași (Fassel 2008: 362–363) un fragment dintr-o scrisoare a lui Eugeniu Coșeriu, trimisă mie în copie de către Dimitrie Găzdaru în 1985, scrisoare adresată acestuia la 20 octombrie 1957, în care, referitor la Gheorghe Ivănescu, Coșeriu scria: „Din țară primesc vești regulat de la [...] Ivănescu, care-mi este foarte bun prieten. Zice că vrea să colaboreze cu mine la reforma lingvisticii (care are într-adevăr nevoie de o reformă esențială, după cum am arătat în parte în lucrările mele de până acum și voi arăta mai bine într-o lucrare despre «Sincronia e historia», care se află sub tipar². Însă colaborarea, trăind în lumi diferite, e greu de realizat: între altele, [...] Ivănescu a trebuit să aplice «învățătura» leninistă la istoria

² Titlul sub care a apărut este *Sincronía, diacronía e história. El problema del cambio lingüístico*, Montevideo, 1957.

limbii române și acum încearcă să-l facă materialist (chiar dacă nu «dialectic») și pe Philippide. După câte mi-a spus Iordan la Oslo a avut totuși mult de suferit pentru că cică «nu știe să rabde și să tacă»³.

Cine l-a cunoscut personal pe Gheorghe Ivănescu îl recunoaște foarte bine în descrierea făcută de Iordan: Ivănescu a fost un rebel, dar nu de dragul confruntării, ci pentru anume principii, de care era profund convins. Dacă Ivănescu, independent de Coșeriu, a fost, și el, un reformator al lingvisticii românești, este o întrebare la care, indirect, am dat deja un răspuns într-un alt articol al meu, apărut în „Balkan-Archiv” (Fassel 1997/1998) și apoi în variantă românească (Fassel 1999)³.

Deși a abordat atâtea domenii lingvistice, Gheorghe Ivănescu a fost, în primul rând, istoric al limbii: indo-europenist, latinist, romanist cu centrul de greutate românist. În domeniul special al istoriei limbii, la o privire mai îndeaproape, constatasem că, spre deosebire de istoriile altor limbi romanice, prezentarea diacronică a limbii române are o însemnată lacună, și anume aceea privitoare la periodizarea întregii sale evoluții în timp. Ivănescu este singurul care o face, dar în stilul lui, aș spune obligându-l pe cititor la o extrem de atentă lectură și interpretare a textului. Evident, mă refer la a sa *Istorie a limbii române* (Ivănescu 1980), din care am dedus – repet, dedus și nu reprodus – opt perioade, bine determinate cronologic, și anume:

1. Formarea limbii române (sec. V–VII);
2. Limba română primitivă (sec. VII–X);
3. Româna preliterară (sec. X–XIV);
4. Formarea limbii române vechi (sec. XIV–XVI);
5. Limba română veche (mijlocul sec. al XVI-lea – mijlocul sec. al XVIII-lea);
6. Prima perioadă a modernizării limbii române (mijlocul sec. al XVIII-lea – 1829);
7. A doua perioadă a modernizării limbii române. Formarea limbii române moderne (1829–1878);
8. Limba română – expresie a unei culturi de valoare mondială (după 1878).

Am repetat aici cele publicate de mine în 1998, de fapt o comunicare la o sesiune a Asociației Romaniștilor Germani ținută la Jena, în octombrie 1997. Aceasta, cum am mai menționat, din cauză că, de atunci, schema de mai sus a fost preluată și de alți colegi, fără să fie citată sursa. Dacă numărul acestor etape din istoria limbii române poate fi augmentat sau comprimat pe subdiviziuni, acest lucru este mai puțin important, fiecare specialist își poate aduce contribuția, argumentată cu fapte de limbă. Ivănescu însă ne oferă modelul unei istorii a limbii române, coerente și exhaustive, cum nu a făcut-o nimeni până la el. Până la el, s-a făcut o istorie a limbii române în mod fragmentar, numai pe anumite porțiuni. În afară de

³ Textul românesc, de a cărui publicare nu am luat cunoștință decât mulți ani mai târziu, a fost tipărit, din păcate, cu multe erori, astfel încât, în multe pasaje, abia poate fi recunoscut.

această privire de extensie, Ivănescu nu dă atenție numai limbii vorbite, sau numai limbii scrise sau limbii literare. El cercetează și discută toate izvoarele posibile și ia sub lupă toate nivelurile limbii. Am afirmat și altă dată, Gheorghe Ivănescu a practicat o „lingvistică integralistă” *avant la lettre*, adică fără să o numească astfel. Fragmentarismul, caracteristic unor metode lingvistice ale secolului al XX-lea, a fost departe de el.

Integralismul implicit ivănescian și integralismul explicit coșerian s-au putut afirma numai la cei doi lingviști cu formație clasică de excepție, o formație care, de mai multe decenii, este pe cale de dispariție, prin simplificarea până la subelementar a programelor didactice universitare. Fără îndoială, lectura textelor ivănesciene nu este facilă. Stilul cvasiphilippidian, multitudinea faptelor de limbă, a izvoarelor, a argumentelor, toate acestea cer timp, răbdare și, nu în cele din urmă, o achiziție filologică deja împlinită. Unui începător, precum și unuia care nu stăpânește foarte bine limba română, nu le este recomandabil un text ivănescian, căci rezultatele lecturii s-ar putea să nu fie din cele scontate. Poate ar fi oportun, așa cum Coșeriu, cu studenții săi la Tübingen, ținea seminarii de interpretări de texte din Wilhelm von Humboldt și Heymann Steinthal, ca un profesor să țină, și într-o universitate românească, seminarii cu interpretări de texte din lingviști români consacrați și mai greu accesibili. Cu siguranță, ambele părți, cadre didactice și studenți, ar avea de câștigat. L-am auzit nu o singură dată pe Coșeriu, mărturisind (a și scris-o chiar) că nu numai el i-a învățat pe studenți, dar că și el, la rândul lui, a avut de învățat de la aceștia.

La moartea lui Coșeriu, am scris: „Un integralism lingvistic au practicat, nemijlocit sau mijlocit – prin elevii lui Coșeriu – și alți lingviști contemporani. Printre alții, Gheorghe Ivănescu, fostul meu profesor de la Iași, atât în prelegeri, cât și în publicațiile sale științifice, a abordat toate domeniile lingvisticii, fără să fi vorbit vreodată de un integralism. Poate că acest termen, pe care Coșeriu l-a folosit pentru cercetarea sa foarte diferit cuprinzătoare, a fost numai urmarea delimitării sale de lingvistica postbelică a Europei occidentale, care, sub influența în primul rând a lingvisticii americane, a restrâns câmpul de cercetare, atât din punct de vedere metodologic (prin dominarea sincronismului), dar și din punct de vedere tematic. Germania, țara în care s-a născut metoda comparativ-istorică – aplicată mai întâi la familia indo-europeană și imediat apoi la cea romanică –, a renunțat încet-încet la lingvistica diacronică și comparată și s-a îndreptat tot mai mult pe drumul transformationalismului și al contrastivității fragmentare (numeroase catedre universitare sunt dominate exclusiv de aceste metode de predare sau de privirea sociolingvistică). (Parcă îl aud și azi pe Gheorghe Ivănescu, cum tuna și fulgera împotriva acestui termen pleonastic, folosit frecvent de la Antoine Meillet încoace și-mi imaginez cum ar fi reacționat el în fața unui termen mai nou, acela de «lingvistică antropologică». Fiindcă nu-mi este cunoscut ca oamenii de știință care

se ocupă cu felul în care animalele comunică între ele să fi fost vreodată numiți «lingviști»⁴.

Fără îndoială, Gheorghe Ivănescu a fost un spirit inovator, dar și incisiv, polemic, care respingea orice formă de compromis. Cuvintele lui Iorgu Iordan comunicate lui Coșeriu au valoare de document. Spre deosebire de Coșeriu, Ivănescu a avut nenorocul rămânerii, după război, în țară. După o perioadă de injustiții, privațiuni și peregrinări, el a ajuns totuși pe locul pe care l-a meritat. Dar a rămas un mare lingvist doar pe plan restrâns, național. Lucrările sale conțin însă o multitudine de idei noi, care sunt cu adevărat reformatoare. Și este de datoria elevilor lui și a elevilor elevilor lui să ducă mai departe această operă, care va rămâne permanent deschisă.

BIBLIOGRAFIE

- Coseriu 1954 = Eugenio Coseriu, *El llamado „latin vulgar” y las primeras diferenciaciones romances. Breve introducción a la lingüística románica*, Montevideo, Universidad de la República.
- Fassel 1997/1998 = Luminița Fassel, *Der Begriff „Altrumänisch” in den Überblicksdarstellungen zur rumänischen Sprachgeschichte. Periodisierungsfragen*, în „Balkan-Archiv” (Veitshöchheim), Wolfgang Dahmen, Johannes Kramer (ed.), nr. 22/23, p. 153–169.
- Fassel 1999 = Luminița Fassel, *Noțiunea de „română veche” în tratatele de istoria limbii române. Probleme de periodizare*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Philologia (Cluj-Napoca), nr. 3–4, p. 51–66.
- Fassel 2002 = Luminița Fassel, *Gedanken zum Tod von Eugenio Coseriu*, în „Südostdeutsche Vierteljahresblätter” (München), nr. 4, p. 317–320.

⁴ „Einen linguistischen Integralismus haben – unmittelbar oder mittelbar, durch ihre jeweiligen Schüler – auch andere zeitgenössische Sprachwissenschaftler praktiziert. Unter anderem hat Gheorghe Ivănescu, mein ehemaliger Lehrer in Jassy, in der Lehre und in seinen wissenschaftlichen Veröffentlichungen so gut wie alle Bereiche der Linguistik abgedeckt, ohne jedoch von einem Integralismus zu sprechen. Vielleicht war der Begriff, den Coșeriu für die Kennzeichnung der Untersuchungsvielfalt verwendete, nur die Folge einer ihm notwendig erscheinenden Abgrenzung von der Nachkriegslinguistik in Westeuropa, die auf amerikanische Einwirkungen zurückgeht und eine einengende Form der Sprachwissenschaft sowohl methodologisch (durch die Vorherrschaft der Synchronie) als auch thematisch darstellte. Deutschland, das Land, in dem die historisch-vergleichende Methode entstanden war (die Methode wurde zunächst auf die indogermanischen, dann auch auf die romanischen Sprachen angewandt), bemühte sich immer weniger um eine vergleichende und diachronische Sprachwissenschaft. Man schlug meist den Weg des Transformationalismus und der fragmentarischen Kontrastivität ein (zahlreiche Universitätslehrstühle sind heute ausschließlich auf diesen Methoden eingeschworen) oder bevorzugte die sozio-linguistische Arbeitsweise (ich höre heute noch, wie Gheorghe Ivănescu gegen diesen Pleonasmus wettete, der nach Antoine Meillet oft verwendet wurde, und ich stelle mir vor, wie er auf den neuen Begriff einer „anthropologischen Sprachwissenschaft“ reagiert hätte. Mir ist nämlich nicht bekannt, dass sich die Wissenschaftler, die sich mit der Verständigungsweise der Tiere beschäftigen, irgend einmal selbst als Sprachwissenschaftler bezeichnet hätten)” (Fassel 2002: 317–318).

- Fassel 2006 = Luminița Fassel, *Latinitate vs. romanitate și raportul continuitate vs. discontinuitate. Din nou despre latina vulgară*, în „Studii de literatură română și comparată”, vol. XXII, *Filologie – 50 (1956–2006)*, Timișoara, Editura Universității de Vest, p. 57–71.
- Fassel 2008 = Luminița Fassel, *Eugen Coșeriu și filologii români. Contribuții documentare*, în *Românii din afara granițelor țării. Iași – Chișinău: legături istorice*, Iași, Casa Editorială Demiurg, p. 357–371.
- Ivănescu 1980 = Gheorghe Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.
- Ivănescu 1984 = Gheorghe Ivănescu, *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*, în Alexandru Philippide, *Opere alese. Teoria limbii*, editate de G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil, studiu introductiv și comentarii de G. Ivănescu, București, Editura Academiei, p. IX–XLVI.
- Kabatek, Murguía 1997 = Johannes Kabatek, Adolfo Murguía, *Die Sachen sagen, wie sie sind...*, *Eugenio Coseriu im Gespräch*, Tübingen, Gunter Narr Verlag.
- Omăgiu 1983 = Universitatea „Al.I. Cuza”, Iași, *Profesorul Gheorghe Ivănescu la 70 ani. Omăgiu elevilor și colaboratorilor*, Iași, Centrul de multiplicare al Universității.
- Rosetti 1986 = Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Saramandu 1996 = Nicolae Saramandu, *Lingvistica integrală. Interviu cu Eugeniu Coșeriu*, realizat de Nicolae Saramandu, București, Editura Fundației Culturale Române.

G. IVĂNESCU, REFORMER OF ROMANIAN LINGUISTICS

ABSTRACT

The paper aims to prove, by underlining several main research directions G. Ivănescu undertook, the important role he had in the history of (Romanian) linguistics due to the reforming initiatives and the innovative ideas that he promoted, i.e.: he proposed an original periodization of the Romanian's evolution, published an exhaustive history of Romanian, supported the essential connection between language and society (the fact the changes at the level of language reflect the historical, social, and political changes). In brief, he practiced (though he did not theorize it) the linguistic integralism.

Keywords: *history of Romanian, A. Philippide, periodization of the Romanian's evolution, Iorgu Iordan, Eugeniu Coșeriu, linguistic integralism, reform of linguistics.*

